

1932, 25 жовтня

В Україну з Москви приїжджає спеціальна комісія із хлібозаготівель на чолі з керівником уряду Радянського Союзу В'ячеславом Молотовим. Її завдання — посилити репресії та збільшити вилучення зерна в українських селян.

1932, 18 листопада

В Україні рішенням центрального комітету комуністичної партії запроваджуються «чорні дошки» та натуральні штрафи, коли у господарствах, що «заборгували» за нереальними планами хлібозаготівель, конфісковують усе продовольство й худобу.

1932, листопад

В області, райони і села направляються уповноважені з хлібозаготівель, у селах формуються спеціальні загони для пошуку й конфіскації зерна, інших продуктів, худоби у приватних обійстях. До кампанії залучають увесь особовий склад міліції, органів держбезпеки та місцевих членів комуністичної партії і комсомолу.

1932, 23 листопада

Радянські спецоргани розпочинають спеціальну таємну операцію зі знешкодження всіх, хто міг би чинити опір повному вилученню хліба. Операція охоплює 243 райони України.

1933, 6 грудня

На «чорну дошку» рішенням керівництва республіки занесено 6 сіл. На той час в областях на «чорні дошки» було занесено уже понад 400 населених пунктів чи колгоспів.

1932, 14 грудня

Центральний комітет комуністичної партії (більшовиків) і Рада народних комісарів (уряд) Радянського Союзу ухвалюють таємну постанову «Про хлібозаготівлю на Україні, Північному Кавказі і в Західній області». Вона передбачає, зокрема, й ліквідацію українських шкіл на Кубані та масове переслідування українських інтелектуалів. Зміст цієї ухвали підтверджує: організований штучний голод мав на меті зруйнувати українську національну ідентичність та знищити українців як націю.

1932, 10 грудня

Сталін особисто наказує поширити серед партійного керівництва Союзу матеріали кримінальної справи керівництва Оріхівського району тодішньої Дніпропетровської області, звинувачених у нібито саботажі хлібозаготівель, як приклад «українців-саботажників».

1932, грудень

Для посилення хлібозаготівель в Україну із Москви відряджені чільні партійні функціонери Лазар Каганович та Павел Постишев.

1932, 24 грудня

З українських сіл, які не виконали грабіжницьких і нереальних планів хлібозаготівель, вивозять усі запаси зерна, навіть посівний матеріал.

1933, січень

Масові обшуки, проведені на виконання постанови 1 січня 1933 року, позбавляють селян останніх залишків їжі та прирікають на голодну смерть.

1933, 1 січня

Сталін наказує довести до відома усіх українських селян спеціальну постанову Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) про застосування якнайжорстокіших репресій щодо кожного, хто не здасть хліб.

1933, 22 січня

Директивою Йосифа Сталіна заборонено виїзд селян з охоплених голодом територій — України та Кубані — в інші місцевості Радянського Союзу. Тільки за перші півтора місяця дії цієї директиви затримують майже 220 тис. селян. Із них понад 186 тис. силоміць повертають додому, де вони приречені на голодну смерть.

1933, 24 січня

Фактичним керівником України Сталін призначає Павла Постишева, який обіймає посаду другого секретаря ЦК КП(б)У.

1933 весна

Комуністичний режим розпочинає масштабну кампанію «очищення» від українських націоналістів. Розмах тогочасних політичних репресій в Україні порівнюється з Великим терором 1937–1938 рр. За офіційними даними, в Україні 1933 р. було арештовано понад 124 тисячі осіб, що більше, ніж у 1938 р.

1933, лютий

ЦК КП(б)У приймає перші спеціальні постанови про вибіркову допомогу Україні для забезпечення потреб весняної посівної кампанії.

1933, березень

Негласна заборона використовувати слова «голод», «голодування» на позначення ситуації в українських селах. В партійних документах говориться лише про «продовольчі труднощі».

1933, червень

Смертність від голоду в Україні досягає апогею: за оцінками демографів, у червні в Україні померло понад 1 млн осіб.

1933, осінь

Книги реєстрації смертей за 1933 р. вилучають із сільрад.

1933, серпень

Політбюро ЦК ВКП(Б) прийняло рішення про створення Всесоюзного переселенського комітету й переселення у вимерлі з голоду села України колгоспників із російських областей і Білорусі. До кінця 1933 року було переселено понад 100 тис. осіб.

1934, січень

На XII з'їзді КП(б)У тодішній комуністичний керівник республіки Павел Постишев заявляє, що 1933 рік став «роком розгрому націоналістичної контрреволюції». «І коли сказали: бий його, націоналіста, контрреволюціонера, бий цю наволоч, бий міцніше, не бійся, – ці активісти, партійці, комсомольці взяли за справу по-більшовицькому – і колгоспи пішли вгору».

ГОЛОДОМОР: ЩО ПЕРЕЖИЛИ?

Спочатку в українських селах «поселився» страх. Його насажували представники місцевої влади та так звані «активісти», які постійно ходили групами та тероризували людей вдень і вночі. Тих, хто не здав потрібну норму зерна та інших продуктів, били, знущалися, принижували. Страхом були охоплені й самі активісти, багато з яких пізніше повторили долю своїх жертв.

Ситуація погіршувалася: у людей з'явилася байдужість та апатія навіть щодо власної долі. Вельський журналіст Гарет Джоунс, який відвідав Україну у 1930 р. та у березні 1933 р. підмітив, що під час першої подорожі українські селяни жалілися на нестачу хліба. У розпал Голодомору вони вже говорили, що приречені померти і «вони нас убивають».

Зміна у настрої має фізіологічне пояснення. На початку тривалого голодування людина відчуває сильний голод, невдоволення та злість. Пізніше настає мовчазна безнадія; усі почуття, емоції та поведінка переслідують єдину мету - задовольнити голод. У такому стані неможливо ефективно працювати та діяти. Під час екстремального голодування моральні цінності та етичні норми нівелюються. Крайньою формою голодування було опухання живота, ніг, рук. Голодні люди втрачали розум, без цілі блукали місцевістю, здійснювали самогубства та вбивства. Вбивали дітей, яких не могли прогодувати, щоб ті не мучилися. На фоні повного руйнування психіки траплялися випадки канібалізму.

У результаті в селах виникли дві нові групи: ті, хто їдять, і ті, хто ні. В умовах тотального браку харчів стосунки між ними стали очікувано жорстокими. Такими ж стали і стосунки між жертвами, навіть колись близькими людьми, родичами.

Найбільшим жахом Голодомору стала надзвичайно велика смертність серед дітей. Діти помирали раніше за дорослих. Не в силах дивитися, як згасає дитина, батьки везли її до найближчого міста і там залишали — в установах, лікарнях, на вокзалах, просто на вулиці. З притулків діти тікали і виживали жебракуванням та дрібними крадіжками. Найгірше велося новонародженим дітям, адже в матерів часто не було грудного молока.

Гарет Джоунс (Gareth Jones), вельський журналіст, у березні 1933 р. знехтував заборонами і таємно відвідав охоплену голодом Україну. «Я пройшов через безліч сіл і дванадцять колгоспів», — напише він після повернення.

«У кожному селі я отримував однакову інформацію, що багато людей помирають від голоду і що четверта-п'ята частина худоби загинула. Одна часто повторювана фраза із сумною монотонністю лунала в моєму мозку: «Всі — опухлі від голоду», і одне слово вбивалося у мою пам'ять у кожній розмові. Це слово було «голод». Ніколи не забуду опухлі животи дітей у хатах, у яких мені довелося заночувати».

Із щоденника Нестора Білоуса:

16/IV-33 р.

Великдень. Я був на роботі в артілі. Скородили, а на селі людей і не видно. Раніше було веселись: гойдалки, гармонь, ігри усі можливі, а сьогодні усяди зневіра та голод. Розговлялися пісним борцем, трішки смаженої картоплі та на молочну кашу дала молока кума Манька. Калихоч Пилип забрав з яру просякнуте карболкою м'ясо дохлого коня і поніс додому.

Нестор Білоус, селянин із Харківщини описав пережите під час Голодомору у власному щоденнику. У 1937 р. за ведення щоденника був засуджений до 10-річного ув'язнення

17/IV-33 р.

На сьогоднішній день ховати 11 душ померлих з голоду.

30/IV-33 р.

Постійно дощить і холодно. Сівба відбувається дуже повільно, тому що зерна немає, коней також нема, а якщо в когось і є кінь, то він настільки знесилений, що і в бороні не виходить дня. Тож у цьому році ще більше буде недосіву. А люди все мруть, так, що в одну яму кладуть душ по 6, тому що нікому могли ли копати.

Микола Бокань, фотограф-аматор із м. Батурина, у сімейному фотолітописі зафіксував трагедію власної сім'ї, яка була зруйнована Голодомором. На фото напис: «Сім'я, яких на світі багато і які страждають безцінно». На портрети дітей накладені смужки з підписами, з яких можна збагнути, як склалася їх доля: хто помер, хто пішов старцювати, а хто «пішов проїдати крадене», тобто працювати на новий режим

30/IV-33 р.

27/IV помер Бутенко Микола Федорович, молодий хлопець 22 років, справжній гвардієць – рослий, красивий. І довелось померти від голоду лише тому, що в сільраді йому, як сину розкуркуленого батька, не видали довідку. А без довідки ніде на роботу не приймають. Весною, коли він зовсім ослаб, і робота була, але працювати уже не міг, і довелося йому помирати голодною смертю.

13/V-33 р.

З 8/V потепліло, сходять усі посіви, буряки розсаду їдять жучки і блохи. Потрібен дощ, але нема. Колгоспи знай сіють. Мабуть будуть сіяти до Петрового дня. Люди усе мруть з голоду. 12/V померла Чорна Параска – активістка, кандидат партії. Коли людей продавали за невиконання хлібозаготівель, так вона на radoсах в школі витанцюувала, а тепер здохла з голоду, як собака.

Микола Бокань біля могили сина. На синівній могилі батько встановив табличку, вказавши справжню причину трагедії: «Бокань Костянтин Миколайович. Помер 30 червня 1933 р. на полі від непосильної праці в колгоспі і недоїдання»

20/V-33 р.

Щодня мруть люди з голоду. Сільрадою призначена санітарна комісія для прибирання трупів і похорон, бо ховати тих людей нікому. Відтепер сільрада виганяє людей і риють велику яму душ на 10, і тоді заривають. Багато людей дорослих і дітей, як глянеш, так це живі мерці.

10/VI-33 р.

Люди понірають від голоду на станціях залізниці у Харкові, на полі, і ніхто їх не прибирає. Наприклад, Костенко Микола помер поблизу Таганки уже місяць тому і ніхто не прибрав трупу, хоч щодня повз нього їздять командири Червоної армії. І нема нікому справи, що трупу уже розклався так, що і пройти неможливо.

ЯК ВИЖИВАЛИ?

В умовах тотальної нестачі харчів ті, хто боролися за своє життя та життя рідних, вдавалися до найрізноманітніших способів виживання. Пристосуватися і знайти альтернативне джерело їжі – означало лишитися живим. Хто покладався на інших або здавався, помирав першим.

Передусім виживали ті, кому вдалося зберегти та приховати від реквізиції продукти харчування, гроші, одяг, коштовності. На чорному ринку можна було купити харчі або обміняти на одяг та цінні речі. У спеціальних магазинах, створених начебто для торгівлі з іноземцями («торгсінах»), голодні селяни могли придбати борошно, крупи, жири та інші продукти, за умови оплати золотими та срібними виробами або валютою. У 1933 р. за мішок борошна у «торгсіні» треба було віддати 11 грамів чистого золота. Лише невелика частина населення мала такі заощадження. Водночас за голодні роки влада витягла з населення усі коштовності.

Справжніми порятунком були корови, яких почали тримати в хатах, щоб не вкрали.

Підтримку давала природа - все, що можна було знайти або вполювати в лісі, полі, річці. Полювали навіть на мишей та ховрахів. Крім того, навесні 1933 р. в українських селах зникли собаки і коти.

Декого навіть найстрашніший голод не змусив порушити певні табу, наприклад, їсти мертвих тварин. Інших голод спонукав і на набагато страшніші вчинки.

Магазин «торгсіну» в м. Путивль, 1930 р. На серпень 1933 р. в Україні нараховувалося 256 «торгсінів». У середньому через один приймальний пункт щодня проходило 400–450 осіб. Радянська влада за 1932 р. вилучила в українських селян 21 т золота, а за 1933 – 44,9 т.

Діти збирають мерзлу картоплю на колгоспному полі с. Удачне Донецької області. 1933 р.

Дехто доносив на сусіда, щоб отримати за це частину його майна, продати його та купити харчі. Записувалися в сільські активісти. Отримана у винагороду частка реквізованого в односельців, дозволяла протягнути якийсь час.

Якщо не вдалося прогодувати родину в рідному селі або містечку, люди у пошуках їжі або роботи рятувалися виїздом у промислові райони, такі як Донбас. Але навіть для роботи на шахтах Донбасу треба було мати спеціальну довідку, яку можна було взяти лише за хабар або по знайомству. Українці брали останні гроші та речі і намагались виїхати в Росію та Білорусь, щоб обміняти їх на хліб. Ті, хто мав родичів за межами республіки, виїжджали туди назавжди.

Дехто намагався провратися через кордон у Західну Україну чи у Молдову. Більшість із них була затримана чи розстріляна на місці природонниками.

Фото ручних жорен, які селяни виготовляли для перетирання зерна в домашніх умовах. На державних млинах зерно відразу конфісковували. Радянська преса була на сполох, що «в деяких селах їх виявляли сотнями». «Вісті» від 11 січня 1933 р. повідомляли про те, що в одному районі протягом місяця їх було вилучено 755 штук

Конфіскація худоби і майна у «куркуля» П. Ємця у Гришинському районі Донецької області. Поч. 1930-х років. Корова часто була єдиним джерелом продуктів харчування. Її конфіскація прирікала родину на голодну смерть

Дівчинка з опухлими ногами, що дісталась до Харкова у пошуках порятунку. Фото А.Вінербергера, 1933 р.

Черга за хлібом у тодішній столиці республіки м. Харкові у 1933 р. Фото А.Вінербергера

Селяни залишають село у пошуках їжі. Фото А.Вінербергера

Сурогатні страви періоду Голодомору. У 2012 р. громадські активісти на центральній площі м. Львова накрили стіл із «стравами», які споживали українці під час Голодомору 1932-33 рр. та пропонували частуватись ними всім охочим. Таким чином активісти прагнули нагадати про жахливі події тих років.

Сурогатні страви періоду Голодомору

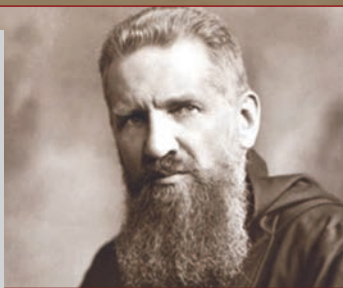
Кора дуба з льоном – подрібнювали та запарювали кору дуба, додавали насіння льону, подрібнену та запарену ромашку та маленьку жменьку кукурудзяної крупи.

Кропив'яний корж – пекли із ошпареної окропом кропиви та кульбаби, запареної пшениці, залитої невеликою кількістю борошна, розведеного у воді.

Хлібці з каштанів та насіння кропу. Каштани очищали від шкірки та подрібнювали, додавали запарене насіння кропу та невелику кількість запареної пшеничної крупи для в'язкості і пекли.

Поширеною стравою в голодні роки стає трав'яний суп, який готували на основі бурякового квасу і додавали різне листя та коріння, лободу, кульбабу, подорожник, кропиву.

Митрополит Української греко-католицької церкви Андрей Шептицький (1865–1944) видав 25 липня 1933 р. відозву «Україна в передсмертних судорогах». У відозві зазначалося: «Безсилні принести яку-небудь матеріальну поміч конаючим братам, взиваємо наших вірних, щоби молитвами, постами, всенародною жалобою, жертвами і всіми можливими добрими ділами християнського життя, випрошували з неба помочі, коли на землі нема ніякої надії на людську поміч. А перед цілим світом знову протестуємо проти переслідування малих, убогих, слабих і невинних та гонителів оскаржуємо перед судом Всевишнього»

Пам'ятник Івану Осадчуку, який встановили на зібрані кошти вдячні односельці с. Нова Чорторія Любарського району Житомирської області. Осадчук Іван Сидорович, голова місцевого колгоспу у 1933 р., врятував жителів села від голодної смерті: приховував хліб від загонів, які його вилучали, організував харчування для односельців

Діти і вихователі дитячого садка колгоспу імені Г. І. Петровського. с. Городище Київської області, 1932 р.

Іван Картава, лікар із селища Березнегувате Миколаївської області. Рятував від голодної смерті голодуючих, влаштовуючи їх на стаціонарне лікування. Допомагав вижити хворим, продовжуючи їм перебування в лікарні, де надавалося харчування

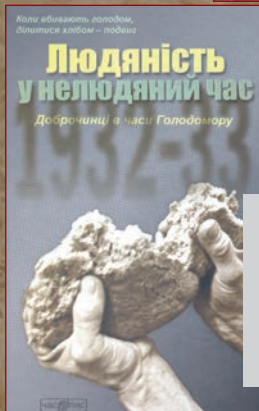

Василь Івчук, директор школи с. Дударків Бориспільського району Київської області. Організував харчування в школі. Жоден школяр с. Дударкова не помер з голоду. Репресований у 1938 р. У 2008 р. посмертно удостоєний звання Герой України

Тоді українці вирішили діяти в інший спосіб: змінити суспільну думку та змусити прийняти допомогу. Планувалося винести питання про голод на розгляд Ліги Націй та заручитися підтримкою Міжнародного Червоного Хреста і в такий спосіб вплинути на Радянський Союз. Неофіційним послом у цій місії стала Мілена Рудницька, яка очолювала Союз українок у Львові. Їй вдалося отримати підтримку Голови Ради Ліги Націй – Прем'єр-міністра та міністра закордонних справ Норвегії доктора Йогана Людвіга Мовінкеля. Він виніс українське питання на засідання Ради Ліги Націй, особисто клопотав перед Червоним Хрестом. Але Радянський Союз заблокував надання допомоги помираючим від голоду українцям.

Сергій Книш. Фото часів Першої світової війни. Восени 1932 р. він зумів приховати зерно і завдяки цьому сім'я вижила і допомогла вижити іншим. Його дочка Олена особливо запам'ятала чоловіка із розпанаханими штанинами, бо його червоно-сині розпухлі ноги в них не поміщалися. З ним була дівчинка років тринадцяти. Книші нагодували нещасних та прихистили дівчинку, яку звали Саша

Обкладинка книги «Людяність у нелюдяний час», видана в Україні у 2013 р., до якої увійшли відомості про понад сотню добровольців, які, ризикуючи власним життям чи свободою, рятували людей під час Голодомору